

Journal of Iranian- Islamic Studies

Print ISSN 2322-2891

Online ISSN 2717-2961.

Vol12.No1. Spring 2022. PP.119-148.

Kidichi Persian Bath in Zanzibar Island

Amirbahram Arabahmadi *

*Assistant Professor, Faculty of World Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. arabahmadi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 30 Sept 2021

Received in revised form:

8 Feb 2021

Accepted: 6 Mar 2022

Published online:

4 April 2022

Keywords:

Kidichi,

Persian Bath,

Zanzibar Island,

Tanzania.

Persian architecture.

ABSTRACT

One of the characteristics of Greater Iran has long been proved so far, is its great cultural dominance over the surrounding and even distant countries that have been in the sphere of cultural influence of Iran since ancient times. This powerful feature has caused the fluid and powerful culture and civilization of Iran from the far distant past to dominate some of Iran's current neighbors, which until about two hundred years ago formed parts of Iran and its results and achievements have remained stable until now.

One among these powerful cultural symbols is the existence of masses of antiquities and historical monuments, in other words, the "tangible cultural heritage" of Iran, which is still seen in Iraq, Afghanistan, Pakistan, Azerbaijan, Armenia, Turkey, Syria, Bahrain, Turkmenistan, etc. Apart from these countries, which have always been and still are in the realm of Iranian civilization and cultural influence, the scope of Iranian culture has long covered countries and distant regions such as North and East Africa, in the form of tangible and intangible heritage. One of the magnificent achievements of Iran's tangible cultural heritage in

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

Journal of Iranian- Islamic Studies

Print ISSN 2322-2891

Online ISSN 2717-2961.

Vol12.No1. Spring 2022. PP.119-148.

120

Africa is the abundance of historical monuments in present-day countries of Somalia, Kenya, Tanzania (Zanzibar Archipelago), Comoros and even Mozambique - in the form of mosques, palaces, stone mansions, baths, tombs, mausoleums and ... - built by Iranians artistically and today are considered among the exquisite cultural heritage of above-mentioned countries. These monuments, which are mainly reminiscent of the migration of groups of Iranians from the Persian Gulf in the late fourth century AH and a few Iranians migrating to the coasts and islands of East Africa in the eighteenth and nineteenth centuries, although not in good condition today and some have even become half-ruined, but based on their well-structured glory and strength, still demonstrate the efforts of our ancestors, who with great effort and long stay in this region (despite the existing problems) have had dynamic and lasting effects in promoting Iranian culture and civilization. However, it is unfortunate that in scientific circles in the country, there is almost no information about these magnificent historical monuments that have been built entirely by Iranians, and this part of Iran's tangible cultural heritage has been completely abandoned inside Iran.

One of the most well-known Iranian historical monuments in the East African region, which is now considered as one of the most exquisite and attractive historical buildings of the Autonomous Republic of Zanzibar, is the "Kidichi Persian Bath", which is located in a short distance from the shores of the Indian Ocean and has its own style of pure Iranian architecture; gives the glory, grandeur and strength of Iranian culture and civilization to the indigenous and international visitors.

In this manuscript, relying on the available sources and some detailed field studies; This valuable historical monument has been examined as the main subject. In parallel, the author has

tried to answer the main question that what was the motive and purpose of the construction of this building in a detailed and reasoned manner. The research method of this article is based on library studies as well as description and analysis approaches.

It is worth mentioning that despite the severe lack of available resources, the author has tried hard to provide pristine and first-hand information about this unique monument located in the coasts of Zanzibar Archipelago. At the same time, as already mentioned, an important part of the available information is the result of the author's objective observations and field studies works in Tanzania (Zanzibar Archipelago). In connection with the background of this discussion, it is important to know that so far no independent research has been done about this historical Iranian bath inside and outside the country. Therefore, by collecting available scattered information and conducting some field studies works, the researcher has endeavored to draw a comprehensive picture of this Iranian site and provide valuable information about its precious and valuable historical significance to domestic and international researchers and scholars.

Although the author does not claim to be innovative about this manuscript, but once again it is emphasized that the studying and scrutinizing of Iranian architectural historical monuments in Tanzania (Zanzibar Archipelago) which have remained standing for a number of centuries and have been neglected by Iranians, are too important and have to be introduced properly.

Cite this article Arabahmadi, Amirbahram,(2021). , Kidichi Persian Bath in Zanzibar Island . *Journal of Iranian and Islamic studies*.vol 12.No1,Pages-119-148. **Doi: 10.30484/JII.2022.3002.1069**

© The Authors: Arabahmadi, Amirbahram,
Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

Doi: 10.30484/JII.2022.3002.1069 .

حمام ایرانی کیدیچی در جزیره زنگبار

امیربهرام عرب احمدی*

*استادیار، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، ایران، رایانامه: arabahmadi@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

یکی از ویژگی‌های ایران بزرگ از دیرباز تاکنون، سیطره عظیم فرهنگی این کشور بر کشورهای اطراف و حتی کشورهای دوردستی است که از گذشته‌های دور تاکنون، در قلمرو نفوذ ایران قرار داشته و دارند. این گستره فرهنگی - تمدنی، سبب تاثیرگذاری فرهنگ و تمدن سیال ایران بر بخش وسیعی از جهان از قدیم و پابرجایی دستاوردهای آن تاکنون شده است. یکی از این شاخصه‌های قدرتمند، میراث ملموس فرهنگی ایران است که علاوه بر کشورهای همسایه، مناطق دوردستی نظیر شرق آفریقا را نیز در بر گرفته است. در این مقاله با تکیه بر اطلاعات موجود و مطالعات میدانی، حمام تاریخی کیدیچی بررسی شده است. نویسنده کوشیده به طور مستدل به این سؤال پاسخ دهد که هدف از ساخت این ابنیه چه بوده است؟ روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای مبتنی بر توصیف و تحلیل است و نویسنده تلاش کرده با وجود کمبود شدید منابع، اطلاعات دست اولی در باره این اثر تاریخی ارائه کند. در ارتباط با پیشینه این بحث قابل ذکر است که تاکنون هیچ تحقیق مستقلی در باره این حمام ایرانی انجام نشده است. از این روی پژوهشگر تلاش کرده که تصویری جامع از این بنای ایرانی ترسیم کند. هرچند نویسنده ادعایی در مورد نوآوری این مقاله ندارد، باید گفت بررسی بنایی ایرانی در کشور تانزانیا که در محافل علمی داخلی کاملاً مهجور مانده است، پارادایم نوآورانه این مقاله محسوب می‌شود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۵

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۱/۱/۱۵

واژه‌های کلیدی:

حمام ایرانی،

کیدیچی،

زنگبار،

تانزانیا،

معماری ایرانی.

استادعرب احمدی، امیربهرام، (۱۴۰۱) حمام ایرانی کیدیچی در جزیره زنگبار، مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۲، ش ۱، صص ۱۱۹-۱۴۸.

Doi: 10.30484/JII.2022.3002.1069

© نویسنده: امیربهرام عرب احمدی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مقدمه

یکی از ویژگی‌های ایران بزرگ از دیرباز تاکنون، سیطره عظیم فرهنگی این کشور بر کشورهای اطراف و حتی کشورهای دوردستی است که از گذشته‌های دور تاکنون، در قلمرو نفوذ ایران قرار داشته و دارند. این شاخصه قدرتمند سبب شده است که فرهنگ و تمدن سیال و قدرتمند ایران از گذشته‌های بسیار دور بر برخی از کشورهای همسایه فعلی ایران - که تا حدود دویست سال پیش بخش‌ها و ایالاتی از ایران زمین را تشکیل می‌داده‌اند - چیره شود و اثرات چشمگیری در آن نواحی بر جای گذارد که نتایج و دستاوردهای آن تاکنون مانا و پابرجای مانده است. یکی از این نمادهای قدرتمند، انبوه آثار باستانی و ابنیه تاریخی و به عبارت دیگر «میراث ملموس فرهنگی» ایران است که هنوز در کشورهای عراق، افغانستان، پاکستان، آذربایجان، ارمنستان، ترکیه، سوریه، بحرین، ترکمنستان و ... به چشم می‌خورند. جدای از این کشورها که همواره در قلمرو نفوذ فرهنگی - تمدنی ایران قرار داشته و دارند، گستره فرهنگ ایران، کشورها و مناطق دوردستی نظیر شمال و شرق آفریقا را نیز از دیرباز و در قالب میراث ملموس و ناملموس در بر گرفته است.

از جمله دستاوردهای باشکوه میراث ملموس فرهنگی ایران در قاره آفریقا، انبوه آثار تاریخی در کشورهای سومالی، کنیا، تانزانیا (مجمع الجزایر زنگبار)، کومور و حتی موزامبیک است که ایرانیان به طرز هنرمندانه در قالب مسجد، قصر، عمارت‌های سنگی، حمام، آرامگاه و ... احداث کرده‌اند و امروزه در زمره میراث فرهنگی نفیس این کشورها به شمار می‌آید. این بناهای تاریخی عمدتاً یادگاری از مهاجرت گروهی از ایرانیان از خطه فارس در اواخر قرن چهارم هجری قمری، و معدود ایرانیان مهاجر در قرون هجده و نوزده میلادی به سواحل و جزایر شرق آفریقا به شمار می‌آید. هرچند امروزه، این آثار در وضعیت چندان مناسبی قرار ندارند و برخی از آنها به نیمه ویرانه‌هایی تبدیل شده‌اند، با شکوه و صلابت خود تلاش و مجاهدت نیاکان ما را به خوبی به تصویر می‌کشند که با همت و کوشش فراوان و اقامتی دیرینه در این منطقه (با وجود مشکلات موجود) اثرات پویا و ماندگاری در زمینه ترویج فرهنگ و تمدن ایرانی بر جای نهاده‌اند. این در حالی است که در محافل علمی داخل کشور تقریباً از

این آثار شکوهمند تاریخی که ایرانیان ساخته‌اند، هیچ اطلاعی وجود ندارد و این بخش از میراث ملموس فرهنگی ایران کاملاً مهجور مانده است.

یکی از آثار تاریخی مشهور ایرانی در منطقه شرق آفریقا «حمام ایرانی کیدیچی» است که در حال حاضر از ابنیه نفیس تاریخی جمهوری خودمختار زنگبار محسوب می‌شود. این حمام در فاصله اندکی از سواحل اقیانوس هند واقع شده و با سبک خاص معماری کاملاً ایرانی شکوه، عظمت و صلابت فرهنگ و تمدن ایرانی را در معرض نگاه بازدیدکنندگان قرار می‌دهد. در این مقاله، با تکیه بر اطلاعات موجود و برخی مطالعات و بررسی‌های دقیق میدانی، این بنای ارزشمند تاریخی بررسی شده است. به موازات آن نویسنده کوشیده به طور مشروح و مستدل و بر اساس مستندات موجود به این سؤال پاسخ دهد که: انگیزه و هدف از ساخت این ابنیه چه بوده است؟ روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای و مبتنی بر توصیف و تحلیل است و نویسنده به‌رغم کمبود شدید منابع موجود، تلاش کرده که اطلاعات بکر و دست‌اولی را درباره این اثر تاریخی منحصربه‌فرد واقع در مجمع‌الجزایر زنگبار ارائه دهد. گفتنی است که بخش مهمی از اطلاعات موجود، حاصل مشاهدات عینی و مطالعات میدانی نویسنده در کشور تانزانیا (مجمع‌الجزایر زنگبار) است. در ارتباط با پیشینه این بحث، قابل ذکر است که تاکنون هیچ تحقیق مستقلی در داخل و خارج کشور درباره این حمام ایرانی انجام نشده (۱) است. از این روی، پژوهشگر کوشیده با جمع‌آوری اطلاعات پراکنده موجود و انجام دادن برخی تحقیقات میدانی، تصویری جامع از این بنای ایرانی ترسیم کند و اطلاعات ارزشمندی از این ذخیره گرانبها و ارزشمند تاریخی در اختیار پژوهشگران داخلی قرار دهد. هرچند نویسنده ادعایی در مورد نوآوری این مقاله ندارد، باید گفت بررسی بنایی ایرانی در کشور تانزانیا (مجمع‌الجزایر زنگبار) - که با گذشت حدود دو قرن همچنان پابرجای مانده و به‌رغم صلابت خود، از توجه ایرانیان مغفول و مهجور مانده است - پارادایم نوآورگونه این مقاله محسوب می‌شود.

تاریخچه حمام کیدیچی

یکی از آثار تاریخی مهم ایرانی در کشور تانزانیا، حمام ایرانی موسوم به کیدیچی است که در قلب کشتزارهای زیبا و سرسبز میخک در منطقه «کیدیچی» (۲) و در فاصله سه- کیلومتری از جنگل زیبای «بوبوبو» (۳) در شمال شرق جزیره اصلی مجمع الجزایر زنگبار (۴) (جزیره اونگوگا) و در منطقه دوری از شهر زنگبار قرار دارد (Briggs: ۳۲۵). این حمام نسبتاً قدیمی در زنگبار شهرت زیادی دارد و در زمره مناطق مهم گردشگری جمهوری خودمختار زنگبار محسوب می‌شود.

نمای غربی حمام کیدیچی

حمام ایرانی کیدیچی در دهه ۱۸۴۰ میلادی به دستور سلطان سعیدبن سلطان از سلاطین عمانی حاکم بر مجمع الجزایر زنگبار و برای جلب رضایت خاطر همسر ایرانی اش احداث شد. بر اساس مستندات موجود، سلطان سعیدبن سلطان که در سال ۱۸۴۷ میلادی با شهرزاد بیگم، یکی از نوادگان فتحعلی شاه قاجار ازدواج کرده بود، برای رضایت خاطر همسر

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

زیبای خود که از دوری وطن غمگین بود، دستور داد حمای به سبک ایرانی در این جزیره احداث کنند (۲۶۲: ۲۰۱۳، Webber). جدای از آن سلطان سعید و شهرزاد معمولاً برای اسب سواری، شکار (Fitzpatrick, ۲۰۱۵: ۷۲، Butler &...) و، یا نظارت بر کارگران مزارع میخک به کیدیچی سفر می کردند و در سفر از زنگبار به کیدیچی، این حمام برای رفع خستگی و زدودن گرد و غبار راه بسیار موثر بود (۵) (Chris & Susan mcintyre, ۲۰۱۳: ۲۱۱) (۶). همچنین گفته شده که سلطان سعید بن سلطان به این منطقه که حدود ۱۲۰ متر از سطح دریا ارتفاع داشت و مرتفع ترین نقطه در جزیره اصلی زنگبار محسوب می شد (۳۴۶: ۱۹۹۴، Hodd)، علاقه مند بود و برای مشاهده چشم انداز زیبای منطقه و منظره غروب خورشید به طور مرتب به کیدیچی سفر می کرد. در نهایت، با خواهش زن ایرانی اش به ساخت حمای به سبک ایرانی تصمیم گرفت (گفت و گو با محمد عبدالله، زنگبار، ۱۳۹۳).

نمای شمالی حمام کیدیچی

این حمام با داشتن بیش از یکصد و هشتاد سال قدمت، همچنان صلابت و استواری خود را حفظ کرده و کاملاً شبیه گرمابه های دوره قاجاریه است. در داخل این حمام همچون

گرمابه‌های ایرانی سربینه، بینه (سالن اصلی شست‌وشو)، اطاق نظافت، حوضچه‌های آب گرم و سرد، سرویس بهداشتی، شاه‌نشین‌ها و تنبوشه‌های مختلفی وجود دارد (مطالعات میدانی نویسنده، زنگبار). تزئینات داخلی بنا نیز کاملاً به سبک ایرانی است. در تابلویی که در مقابل حمام اصلی کیدیچی نصب شده، به دو زبان انگلیسی و سواحیلی توضیح داده شده که این بنا به دستور سلطان سیدبن سعید (۱۸۵۶-۱۸۰۴) برای همسر ایرانی‌اش شهرزاد - نوه دختری فتحعلی شاه - احداث شده است (مشاهدات عینی نویسنده، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳)

تابلوی معرفی تاریخچه حمام کیدیچی

حمام کیدیچی، حمام کوچکی است که صرفاً مورد استفاده خانواده سلطنتی بوده و از این رو، حمامی کاملاً خصوصی محسوب می شده است. مصالح ساختمانی حمام کیدیچی همانند حمام‌های دوره قاجاریه عمدتاً سنگ مرمر، آجر، سنگ لاشه، تنبوشه، ملاط مستحکم گچ، آهک و ساروج بوده که با دقت توأم با ظرافت و استحکام در سقف، دیوارها و کف بنا به کار رفته است. ظاهراً بخشی از مواد و مصالح ساختمانی این حمام به دستور سلطان سعید از ایران به زنگبار منتقل شده و معمار آن نیز فردی ایرانی موسوم به ملا غلامحسین بوده است (۷). (گفت‌وگو با پروفسور عبدالشریف، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳)

الگوی معماری حمام کیدیچی همچون حمام‌های ایرانی دوره قاجاریه شامل چند بخش است. ورودی حمام راهرویی مستطیل شکل است که چند پله پایین تر از سطح زمین قرار دارد و از طریق پیچی کوتاه به سرینه یا سالن کوچکی ختم می شود که محل تعویض البسه بوده است. این سرینه از طریق دالانی بسیار کوتاه به سالن اصلی حمام متصل می شود و راهروی کوتاه دیگری سالن اصلی را به گرمخانه حمام وصل می کند که دو حوضچه آب سرد و گرم در آن قرار دارد. سرینه یا رخت کن، سالن کوچکی است که شاه‌نشین‌هایی در دو طرف آن ساخته شده بود و ظاهراً شاه و خانواده سلطنتی در ابتدای ورود به حمام برای تعویض لباس‌ها و بیرون آوردن کفش‌ها و احیاناً رفع خستگی و استراحتی کوتاه بر آنها می‌نشسته‌اند و علاوه بر مشتم و مال که دلاکانی مخصوص انجام می‌دادند، موها و ناخن‌های خود را کوتاه می‌کرده‌اند (مطالعات میدانی نویسنده، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳).

شاه‌نشین‌های مخصوص استراحت خانواده سلطنتی

در این سالن تزئینات و طراحی‌هایی شامل نقش و نگارهای مختلف از پرندگان، گیاهان و برخی حیوانات و شاخه‌های درخت‌های نخل و خرما به چشم می‌خورد که به شیوه‌ای بسیار زیبا و هنرمندانه بر روی سرتاسر دیوارها حکاکی شده است و سبک معماری ایرانی را به خوبی نمایان می‌کند (Finke, ۲۰۰۲: ۱۳۸). این تزئینات و نقوش که در برخی منابع از جمله در کتاب *فرهنگ نامۀ معماری اسلامی*، تحسین برانگیز توصیف شده‌اند (Petersen, ۲۰۰۱: ۳۱۷)، عمدتاً تصاویری از حیوانات و پرنده‌های بومی منطقه شرق آفریقا است. به نظر می‌رسد معمار بنا ترکیبی از تزئینات ایرانی و خصوصیات اقلیمی این منطقه را به کار برده است (گفت‌وگو با دکتر حسن کریمیان، تهران، دی ۱۳۹۳) (۸). به‌رغم کاربرد نقش و نگارهایی این‌گونه در حمام‌ها و دیگر ابنیه دوره قاجاریه در ایران، وجود این تزئینات در زنگبار در دوره حاکمیت اعراب عمانی متعصب - که از مذهب «اباضیه» (۹) پیروی می‌کردند و به‌شدت مخالف این‌گونه طراحی‌ها بر روی ابنیه و عمارات

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

بوده‌اند - قابل تأمل است و نفوذ شاهزاده خانم ایرانی را بر همسر عمانی‌اش نشان می‌دهد. آنچه مسلم است، غلامحسین معمار به علت تأکید شاهزاده شهرزاد، نقش و نگارهای زیبایی از گل، حیوانات و پرندگان را بر دیوارهای داخلی حمام ترسیم کرده و سلطان سعید نیز برای جلب رضایت همسر زیبای خود، با تزئینات داخلی حمام مخالفت نکرده است (مطالعات میدانی نویسنده، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳). جالب اینجاست که در هیچ یک از کاخ‌های اعراب عمانی زنگبار این گونه تزئینات رایج نبوده و کلیه بناها و عمارات عمانی شرق آفریقا، فاقد هرگونه نقش و نگار و تزئینات است. از این روی، حمام کیدیچی از نظر تزئینات داخلی در بین آثار تاریخی زنگبار شاخص و منحصر به فرد است.

گچ بری‌های منقوش بر دیوارها و سقف حمام

تزئینات بخش‌های پایینی (ازاره‌ها) (۱۰) سالن سربینه و دیگر بخش‌های حمام نیز همانند حمام‌های دوره قاجاریه عموماً آهک‌بری است (۱۱) و به نظر می‌رسد معمار بنا از خاصیت مقاومت عمیق آهک در مقابل رطوبت و جذب آب به خوبی بهره گرفته است (گفت‌وگو با دکتر حسن کریمیان). سالن اصلی حمام کیدچی (بینه) کوچک بوده و صرفاً گنجایش حضور چند نفر را داشته است. بالای سردر ورودی سالن اصلی حمام کتیبه‌ای است که شعری از شاعری ایرانی به زبان فارسی بر آن کنده کاری شده است. البته بر اثر گذشت زمان و مرمت ناشیانه، این کتیبه به سختی خوانده می‌شود:

«خوشست باده گلرنگ با کباب شکاری ز دست ساقی گل‌چهره در کنار بخاری» (۱۲)

شعر فارسی گچ‌کاری شده بر سردر ورودی سالن اصلی حمام

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

سقف سالن اصلی و دیگر سقف‌های بخش‌های گوناگون حمام کیدیچی همچون حمام‌های ایرانی، گنبدی‌اند و در درون سقف نورگیرهایی شیشه‌ای کار گذاشته شده است که از نظر تأمین روشنایی حمام اهمیت بسیار دارد (۱۳).

روزن مشبک سقف حمام

در گرمخانه که مهم‌ترین بخش حمام بوده و حدود یک متر بالاتر از سطح عمومی حمام ساخته شده است، دو حوضچه آب سرد و داغ قرار دارد که در کمال هنرمندی و استحکام فوق‌العاده احداث شده و هنر معماری ایرانی را به بهترین شکل نمایان می‌کند.

وروردی گرمخانه حمام

بر اساس سیستم مهندسی حمام، آب از طریق کانالی از بیرون حمام به مخزن‌های آب در داخل هدایت می‌شد. در زیر حوض آب گرم، استوانه‌هایی مسی تعبیه شده بود که گرما را به این مخزن انتقال می‌داد. نحوه گرم کردن این حوضچه بدین صورت بود که در بیرون ساختمان آتشی فراهم می‌شد و در محفظه‌ای که در بیرون ساختمان حمام قرار دارد (تونلی یا گلخانه)، آتش و ذغال گذاخته شعله‌ور می‌شد و آب داخل مخزن را کاملاً داغ می‌کرد، به گونه‌ای که آب به جوش می‌آمد و بخاری مطبوع تمام فضای خزینه را پر می‌کرد (مطالعات میدانی نویسنده، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳).

تونی حمام کیدیچی

آب سرد و گرم توأمأً برای شست‌وشو استفاده می‌شد و مانند حمام‌های قدیمی ایرانی، خانواده سلطنتی برای نظافت و زدودن چرک از بدن، مدت زمان طولانی در حمام به سر می‌بردند و بر شاه‌نشین‌های مخصوص در کنار حوض‌های آب گرم و سرد به استراحت و مشقت و مال می‌پرداختند (۱۴). سرویس بهداشتی کوچکی نیز در داخل حمام بوده است. البته در حال حاضر اثری از فسادخانه و اتاق‌هایی برای برپاداشتن نماز و سکونت کارگران و دلاکان حمام به چشم نمی‌خورد. با این حال احتمالاً، در محوطه بیرونی مکانی برای زندگی کارگر دائمی حمام وجود داشته است (بررسی‌های میدانی نویسنده، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳) (۱۵). در مجاورت بنای حمام کیدیچی، مجموعه‌ای از سرویس‌های بهداشتی بوده است که ظاهراً خانواده سلطنتی از آن استفاده می‌کردند. در محوطه حمام، اقامتگاه موقتی برای استراحت کوتاه‌مدت سلطان سعید ساخته شده بود که در گذر زمان از بین رفته است (گفت‌وگو با پروفیسور عبدالشریف).

سرویس‌های بهداشتی حمام کیدیچی

وضعیت کنونی حمام کیدیچی

همان‌گونه که اشاره شد در حال حاضر، حمام تاریخی کیدیچی یکی از مهم‌ترین آثار تاریخی مجمع‌الجزایر زنگبار محسوب می‌شود و رسماً در فهرست آثار تاریخی جزیره زنگبار نیز به ثبت رسیده است. با توجه به شهرت این حمام تاریخی، هر ساله صدها گردشگر خارجی به صورت انفرادی و، یا در قالب تورهای گردشگری از حمام زیبای کیدیچی بازدید می‌کنند و با گوشه‌ای از هنر معماری ایرانی و تأثیرات عمیق فرهنگ ایرانی در این سرزمین آشنا می‌شوند (مشاهدات عینی و بررسی‌های میدانی پژوهشگر، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳). با این حال، وضعیت نگهداری حمام کیدیچی طی دهه‌های گذشته مناسب نبوده و به نظر می‌رسد دولت جمهوری خودمختار زنگبار - که از بدو استقلال از انگلستان (۱۹۶۳) و بعد از اتحاد با تانزانیا (۱۹۶۴)، همواره با مشکلات اقتصادی و سیاسی زیادی مواجه بوده - نتوانسته است به طور جدی از این بنای ارزشمند تاریخی در مقابل

اثرات تدریجی دما و رطوبت بالای این جزیره محافظت کند. از این روی طی دهه‌های گذشته، برخی اثرات تخریبی ناشی از محیط زیست منطقه، بر پیکره حمام تاریخی کیدیچی نمایان است، از جمله ترک‌هایی که بر ستون‌ها و دیوارهای حمام ایجاد شده. علاوه بر آن تعدادی خفاش نیز در بخش‌هایی از سقف حمام لانه کرده‌اند که در درازمدت اثرات ویرانگری ایجاد خواهد کرد. این حیوانات کوچک با ایجاد حفره‌هایی در درون سقف تدریجاً باعث نابودی تاروپود سقف‌ها شده و در درازمدت ویرانی‌های گسترده‌ای در محل لانه‌های خود ایجاد می‌کنند که معمولاً به فرو ریختن بخش‌هایی از سقف‌های گنبدی منجر می‌شود. پوشیده شدن سطح دیوارها و سقف‌ها از جلبک‌ها و خزه‌های دریایی، از دیگر عوامل زیست محیطی خاص مناطق گرمسیری است که اثرات تخریبی قابل ملاحظه‌ای را در درازمدت به دنبال خواهد داشت. این جلبک‌ها به‌ویژه در مکان‌های بسته و سرپوشیده همچون حمام کیدیچی، روند فرسایش این گونه بناها را سرعت می‌بخشند.

نفوذ خزّه و جلبک به سقف‌ها و دیوارهای حمام کیدیچی

جدای از آن عامل انسانی نیز در تخریب بخش‌هایی از این بنا نقش داشته و آنچه مشخص است بخش‌هایی از سنگ‌های حمام کیدیچی را روستائیان این منطقه تخریب و در قالب مصالح ساختمانی برای ساخت منازل و کلبه‌های خود استفاده کرده‌اند (۱۶) (مشاهدات عینی نویسنده، حمام کیدیچی، بهمن ۱۳۹۳).

نمای پشتی حمام کیدیچی که ظاهراً بخشی از آن را روستائیان تخریب کرده‌اند.

البته در طی دهه اخیر، وزارت گردشگری زنگبار با هدف مرمت و تعمیر این بنای تاریخی اقداماتی انجام داده است. از سال ۲۰۱۳ میلادی نیز موضوع رسیدگی به وضعیت نگهداری حمام کیدیچی در دستور کار دولت زنگبار قرار گرفته است و گروهی از متخصصان بومی عملیاتی را برای ترمیم و مرمت آسیب‌ها و خرابی‌های موجود انجام داده‌اند (Chris and Susan mcintyre: ۲۱۱).

تعمیر ترک‌های ضلع جنوبی بنا

بخشی از این اقدامات که طی دهه‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ میلادی بدون رعایت اصول علمی استاندارد انجام شده، بیشتر باعث تخریب و خسارت زدن بر بخش‌هایی از این بنای نفیس و آسیب زدن به بافت تاریخی و تزئینات داخلی حمام شده است (۱۷). متأسفانه ترمیم سطحی و بدون در نظر گرفتن استانداردهای علمی که بیشتر شامل گچ کاری ناشیانه و رنگ آمیزی دیوارها با رنگ سفید بوده است، لطمات جبران ناپذیری بر بافت تاریخی حمام کیدیچی وارد کرده، به گونه‌ای که برای مثال قطعه شعر فارسی کنده کاری شده بر سردر داخلی حمام، بر اثر رنگ آمیزی ناشیانه سال‌های اخیر، در حال حاضر به سختی خوانده می‌شود و مطمئناً در صورت تداوم این مرمت‌های غیر کارشناسانه، کاملاً ناخوانا خواهد شد (۱۸).

به هر صورت وضعیت عمومی این حمام قدیمی نمایان‌کننده آن است که باید اقداماتی اصولی و علمی برای مرمت اساسی آن انجام شود و مناسب است «سازمان میراث فرهنگی

و صنایع دستی و گردشگری» که متولی اصلی حفظ، حراست و نگهداری آثار و ابنیه تاریخی در داخل و خارج از کشور است، با هماهنگی و مشارکت دولت تانزانیا (جمهوری خودمختار زنگبار) عملیاتی را برای مرمت تخصصی و محافظت از این اثر نفیس تاریخی سازماندهی کند. به موازات آن ارائه پیشنهاداتی به دولت زنگبار برای تغییر کاربری این حمام قدیمی به موزه و، یا رستوران سنتی نیز نتایج و دستاوردهای قابل ملاحظه‌ای در پی خواهد داشت و علاوه بر کمک به نگهداری مناسب بنا، تشویق انبوه گردشگران غربی را - که هر سال به جزیره زیبای زنگبار سفر می‌کنند - برای بازدید از این حمام ایرانی موجب خواهد شد.

پی‌نوشت

۱. البته راقم این سطور در دو کتاب *تانزانیا سرزمین همیشه سبز* و *بررسی آثار تاریخی ایرانی در شرق آفریقا*، اطلاعاتی را در مورد این اثر تاریخی و دیگر بناهای ایرانی در سواحل و جزایر شرق آفریقا ارائه کرده است.

Kidichi۲.

Bububu Forest۳.

۳. جمهوری خودمختار زنگبار با مساحت ۱۵۵۴ کیلومتر مربع در شرق آفریقا در فاصله ۵۰ کیلومتری از ساحل کشور تانزانیا (سرزمین اصلی) واقع شده است. این مجمع‌الجزایر چند جزیره اصلی به نام اونگوجا، پمبا و تومباتو را شامل می‌شود که به همراه ده‌ها جزیره کوچک به این سرزمین شکل داده‌اند. جمعیت فعلی مجمع‌الجزایر زنگبار براساس

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

سرشماری سال ۲۰۱۲ میلادی، یک میلیون و سیصد و چهار هزار نفر است که در شهرها و روستاهای این منطقه زندگی می کنند. جمهوری خودمختار زنگبار در حال حاضر با حفظ موجودیت داخلی خود بخشی از کشور جمهوری متحده تانزانیا محسوب می شود. ۴. به رغم بررسی های فراوان پژوهشگر، در هیچ یک از کتب فارسی دوره قاجاریه مطلبی مبنی بر اینکه یکی از نوه های فتحعلی شاه قاجار به عقد ازدواج سلطان سعید بن سلطان در آمده است، یافت نشد. با این حال بر اساس اظهارات بومیان و اسناد موجود در موزه زنگبار این شاهزاده خانم مطمئناً وابسته به دربار قاجاریه بوده است. البته در کتاب راهنمای بناهای تاریخی زنگبار منتشره سازمان گردشگری تانزانیا، این شاهزاده ایرانی شهرزاد بیگم دختر حسین میرزا فرمانروا، والی فارس (احتمالاً عبدالحسین میرزا فرمانفرما رجل سیاسی قدرتمند دوره قاجاریه) معرفی شده است که از شیراز به زنگبار منتقل و با سلطان سعید بن سلطان ازدواج و چند سالی در این جزیره به سر برده است، اما منبع مورد استفاده در این کتاب مشخص نیست (A Travel Guide To Historical Monuments of Zanzibar: ۳۲). البته با توجه به اینکه تاریخ سلطنت محمد شاه قاجار از ۱۸۳۴ تا ۱۸۴۸ میلادی بوده و با اعتماد به تاریخ ۱۸۴۷ میلادی باید نتیجه گرفت که شهرزاد در زمان سلطنت محمدشاه قاجار از ایران به زنگبار سفر کرده است. با این حال اگر سال ۱۸۳۲ میلادی مندرج در تابلوی معرفی حمام را به استناد تاریخ حکاکی شده بر روی یکی از کتیبه های داخل حمام، مبنای ساخت این حمام ایرانی قرار دهیم، حمام کیدیچی در زمان حاکمیت فتحعلی شاه قاجار (۱۸۳۴-۱۷۹۷) و قبل از ازدواج سلطان سعید با شاهزاده ایرانی، بنا و شهرزاد ۱۵ سال پس از احداث حمام وارد زنگبار شده است (مطالعات میدانی

نویسنده). البته در روایتی دیگر *دائرة المعارف ایرانیکا* به نقل از کتاب *راهنمای بناهای تاریخی زنگبار* آورده است که سلطان سعید بن سلطان دو زن ایرانی اختیار کرده است. زن اول شهرزاد دختر حسنعلی میرزا فرمانفرما در سال ۱۸۳۲ میلادی به عقد سلطان درآمده و یک سال بعد سعید بن سلطان او را طلاق می‌دهد. سعید بن سلطان در سال ۱۸۴۹ میلادی با زن ایرانی دیگری که دختر ایرج میرزا پسر محمد شاه قاجار بوده است ازدواج می‌کند و چند سال بعد او را نیز طلاق می‌دهد. بر اساس این منبع حمام کیدیچی در سال ۱۸۳۲ میلادی به فرمان شاه و توسط معمارانی احداث شده که از ایران آورده شده بودند. *Makran, Oman and Zanzibar: Three-Terminal Cultural Corridor in the Western Indian Ocean* (۱۷۹۹-۱۸۵۶) یادآور شده که سلطان سعید در سال ۱۸۲۷ میلادی با نوۀ فتحعلی شاه و با این شرط ازدواج می‌کند که شاهزاده خانم هر زمان خواست به ایران سفر کند. در سال ۱۸۳۲ میلادی در پی مشاجره‌ای تند میان سلطان و همسر ایرانی‌اش وی به ایران باز می‌گردد و صیغۀ طلاق میان آنها جاری می‌شود. سلطان سعید سپس در سال ۱۹۳۷ میلادی با شهرزاد نوۀ دختری محمد شاه قاجار ازدواج می‌کند و شاهزاده خانم ایرانی یکصد و پنجاه نوکر مرد و چندین رأس اسب برای شکار با خود به زنگبار می‌آورد. نیکولینی شهرزاد را سازنده حمام کیدیچی دانسته و تأکید می‌کند که شاهزاده خانم ایرانی بر کار معمار حمام نظارت دقیق و حساسیت هنرمندانه‌ای داشته است (Nicolini, ۲۰۰۳: ۹۹). هر چند نیکولینی به منبع مورد استفاده خود اشاره نکرده است ولی بنظر می‌رسد منبع این کتاب و کتاب نسبتاً قدیمی *راهنمای بناهای تاریخی زنگبار* یکی بوده و نویسندگان هر دو کتاب در ارائه

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

اطلاعات سطور فوق اشتباه کرده‌اند، زیرا در هیچ یک از منابع به این موضوع که سلطان سعیدبن سلطان دو زن ایرانی داشته، اشاره نشده است و بومیان و محققان محلی نیز صرفاً از شهرزاد شاهزاده ایرانی یاد کرده‌اند. به‌رغم خلط مطالب فوق، آنچه مسلم است سلطان سعیدبن سلطان با زنی ایرانی موسوم به شهرزاد ازدواج کرده که از خانواده سلطنتی قاجاریه بوده و این شاهزاده خانم چندسالی در جزیره زنگبار زندگی کرده است. با این حال به نظر می‌رسد این ازدواج فرجام خوشی به دنبال نداشته است، زیرا سلطان سعید پس از چند سال شهرزاد را به دلیل نازا بودن طلاق می‌دهد و شاهزاده خانم ایرانی به میهن باز می‌گردد. شهرزاد پس از بازگشت به ایران از آنجا که از بی وفائی شوهر سابقش بسیار خشمگین بود، یکی از عناصر تحریک کننده شاه ایران در حمله به عمان بود و نقش مهمی در سازماندهی حملات ارتش ایران به عمان ایفا کرد (عرب احمدی، ۱۳۸۴: ۴۷۶).

۵. این در حالی است که علاقه شاهزاده خانم ایرانی به اسب‌سواری و شکار برای بومیان مسلمان زنگبار در آن عهد کمی عجیب به نظر می‌رسیده است.

۶. (Amanda Harley Javed Jafferji, ۲۰۰۴: ۱۰۴).

۷. پروفیسور عبدالشریف از برجسته‌ترین مورخان تانزانیا و مدیر مؤسسه مطالعات اقیانوس هند، معمار حمام کیدیچی را ایرانی دانسته و تأکید می‌کند که چند سال پیش فردی را در عمان ملاقات کرده که عکسی از معمار حمام را در اختیار داشته است. به گفته پروفیسور عبدالشریف هرچند این عکس کیفیت بسیار پایینی داشت و چهره این فرد به سختی دیده می‌شد، ولی مشخصاً نام وی ملا غلامحسین بوده و در این خصوص شواهد قطعی وجود دارد (گفت‌وگو با پروفیسور عبدالشریف، زنگبار).

۸. برخلاف حمام‌های ایرانی، در این حمام اثری از دیو، جن، فرشته و دیگر موجودات ماورائی به چشم نمی‌خورد که با فرهنگ ایرانی آن دوره در آمیخته بود.

۹. اباضیه فرقه‌ای منشعب از خوارج است. پیشینه حضور اباضیه در شرق آفریقا به زمان ورود اعراب عمانی به شرق آفریقا بازمی‌گردد. این اعراب مسلمان که بیشتر آنها اباضی (عبادی) مذهب بودند، پس از استقرار در این منطقه به طور غیرمستقیم موجبات گسترش نسبی آن را فراهم آوردند. با این حال سلاطین عمانی هیچ‌گاه در صدد گسترش اباضیه در منطقه تحت حاکمیت خود برنیامدند. از این روی مذهب اباضیه (عبادیه) در سطحی بسیار محدود در شهر زنگبار و صرفاً در میان اعراب عمانی باقی ماند و هیچ‌یک از سیاهان مسلمان به آن گرایش نیافتند. در حال حاضر تعداد اندکی از پیروان فرقه اباضیه - عمدتاً اعراب عمانی الاصل - در جزیره اصلی زنگبار (اونگوجا) زندگی می‌کنند. هرچند اباضی‌های زنگبار از نسل خوارج و انشعابی از آن به شمار می‌روند، فرقه‌ای آرام و به دور از تنش هستند و با مسلمانان اهل سنت و شیعیان اعم از بومی و هندی مناسبات خوبی دارند (عرب احمدی، ۱۳۹۱: ۱۷۵-۱۷۴).

۱۰. ازاره‌های حمام کیدیچی که با استفاده از آهک و سنگ‌های حجاری ساخته شده‌اند، با حمام‌های خصوصی بروجردی‌ها و خانه‌های عامری‌ها در کاشان و همچنین حمام وکیل سنندج شباهت قابل توجهی دارند (گفت‌وگو با دکتر حسن کریمیان، تهران، دی ماه ۱۳۹۳).

۱۱. قسمت‌های پایینی حمام ازاره‌هایی سنگی‌اند که به وسیله اندودی از رنگ پوشانده شده‌اند. مشابه این گونه این نقش‌ها و ازاره‌ها را باید در ازاره‌های کاخ گلستان، ازاره

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

عبارت باغچه چوب ماکو و عمارت شازده ماهان مشاهده کرد (گفت و گو با دکتر حسن کریمیان، تهران، دی ماه ۱۳۹۳).

۱۲. با وجود تلاش فراوان نویسنده و مشورت با دکتر تمیم‌داری استاد برجسته ادبیات فارسی، نام شاعر این بیت شعر مشخص نشد.

۱۳. استفان فورمن، نوع طراحی سقف گنبدی حمام کیدیچی که ورود نور خورشید را به این حمام بدون پنجره به بهترین حالت امکان‌پذیر کرده، بسیار هنرمندانه خوانده است (Foreman, ۲۰۰۱: ۴۱).

۱۴. ظاهراً فضای داخلی حمام به دلیل انتقال گرما از کف زمین، گرم و مطبوع بوده و موجب تعریق کامل افراد می‌شده است (گفت و گو با مهندس افشین خسرویان، تهران، دی ماه ۱۳۹۳).

۱۵. اطاق محل زندگی کارگران دائمی حمام به احتمال زیاد در پشت بنا بوده است (گفت و گو با دکتر حسن کریمیان، تهران، دی ماه ۱۳۹۳).

۱۶. البته در حال حاضر نگاهبانان وزارت گردشگری جمهوری خودمختار زنگبار از حمام کیدیچی محافظت می‌کنند.

۱۷. آثار تاریخی موجود در زنگبار به‌ویژه بناهای تاریخی ساخته شده توسط ایرانیان نظیر حمام کیدیچی، ابنیه مهمی به شمار می‌روند که باید به خوبی و به طور اصولی حفظ و نگهداری شوند. ما در زنگبار افراد متخصص در زمینه مرمت آثار تاریخی نداریم و مرمت این گونه بناها را اغلب، افراد محلی انجام می‌دهند که در این زمینه تجربه‌ای ندارند و این مشکل بزرگی است، چراکه این افراد خود باعث وارد آمدن خسارت به ابنیه تاریخی

می‌شوند. برای مثال تزئینات و طراحی‌های موجود بر دیوارها و سقف حمام کیدیچی در چند سال گذشته با رنگ سفید نقاشی شده‌اند و با هر نقاشی تزئینات داخلی کمرنگ‌تر شده است و مطمئناً در صورت تداوم این گونه مرمت‌های غیرعلمی به تدریج ناپدید می‌شوند. بر اساس استانداردهای بین‌المللی برای رنگ‌آمیزی این گونه نقش و نگارها، ابتدا باید سطح تزئینات مزبور تمیز شده و سپس سفیدشویی شوند، ولی در حمام کیدیچی این امر رعایت نشده و در مرمت داخل حمام از رنگ و گچ به جای سفیدشویی استفاده شده است که باعث از بین رفتن سطوح و کمرنگ شدن تدریجی تزئینات و نقش و نگارهای دیوارها می‌شود. این در حالی است که سفیدشویی برای مرمت آثار تاریخی مناسب است و به دلیل آنکه دربرگیرنده همان مواد موجود در سنگ‌ها است از کتیبه‌ها و تزئینات آن هم محافظت می‌کند (گفت و گو با پروفسور عبدالشریف، زنگبار، بهمن ۱۳۹۳).

۱۸. این گونه ابنیه تاریخی باید با واتر جت شست‌و شو یافته و از این طریق سطح دیوارها و سقف به طور کامل تمیز شوند. استفاده از رنگ سفید برای پوشاندن سیاهی‌ها و کثافات موجود فاقد کارآمدی بوده و نفوذ رنگ در آهک بری‌ها خود سبب از بین بردن تدریجی نقوش می‌شود. (گفت و گو با دکتر حسن کریمیان)

مآخذ

- Persian relations with the lands of the East African coast, particularly Somalia, Kenya/ available (1393/8/12), online at:[Http://www.iranicaonline.org/articles/](http://www.iranicaonline.org/articles/) **East Africa**.
- Javed Jafferji (2004), Zanzibar: an essential ,Amanda Harley guide Gallery Publications.
- Pemba and , Philip (2009), Tanzania: With Zanzibar,Briggs Mafia Bradt Travel Guides.
- Jens (2002), The Rough Guide to ZanzibarRough ,Finke publication. Guides
- Stephen (2001.), Zanzibar: the ultimate tropical , Foreman destination: first footsteps to the delights and diversity of the Zanzibar archipelagoZanzibar. Commission for Tourism.
- Michael (1994), East African Handbook Trade & , Hodd Travel Publications.
- Paula Hardy , Anthony Ham, Stuart Butler, Mary Fitzpatrick (2015), Lonely Planet Tanzania Lonely Planet publication.

[Chris](#) & [Susan](#) (2013), [Zanzibar](#) Bradt Travel ,McIntyre Guides.

and Zanzibar: ، Oman، Beatrice (2003)، Makran، Nicolini Three-Terminal Cultural Corridor in the Western Indian Academic Publication. 1799-1856 BRILL،Ocean

Andrew (2001)، Dictionary of Islamic Architecture ، Petersen Routledge.

Roger (2013). [Return to Zanzibar: Travels through](#) ،[Webber Africa](#) Troubador Publishing Ltd.

? (1973). A Travel Guide to Historical Monuments of Zanzibar Zanzibar tourist board.

[Http://www.iranicaonline.org/articles/east Africa](http://www.iranicaonline.org/articles/east-Africa).

عرب احمدی، امیر بهرام (پاییز و زمستان ۱۳۹۱)، «بلوچ‌های ایرانی در شرق آفریقا»،

دوفصلنامه علمی پژوهشی تاریخ‌های محلی ایران، سال اول، شماره اول.

عرب احمدی، امیر بهرام (۱۳۸۴)، *تانزانیا سرزمین همیشه سبز*، تهران: انتشارات بین

المللی الهدی.

گفت و گو با محمد عبدالله راهنمای گردشگری زنگبار، زنگبار: بهمن ۱۳۹۳.

گفت و گو با پروفیسور عبدالشرف رئیس مؤسسه مطالعات اقیانوس هند، زنگبار: بهمن

۱۳۹۳.

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- بهار ۱۴۰۱، صفحه ۱۴۸-۱۱۹.

گفت و گو با دکتر حسن کریمیان عضو هیئت علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران،
تهران: دی ماه ۱۳۹۳.

گفت و گو با مهندس افشین خسرویان کارشناس ارشد معماری دوره اسلامی و مدیرعامل
شرکت مهندسين مشاور فراطرح، تهران: دی ۱۳۹۳.

مشاهدات عینی و بررسی‌های میدانی پژوهشگر، زنگبار: بهمن ۱۳۹۳.